

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een sociaal, veilig, gezond en activerend leefklimaat in detentie

Nieuwbeerta, P.; Palmen, J.M.H.; Ravenstein, F. van; Martens, S.G.M.M.

Citation

Nieuwbeerta, P., Palmen, J. M. H., Ravenstein, F. van, & Martens, S. G. M. M. (2025). Een sociaal, veilig, gezond en activerend leefklimaat in detentie. *Proces: Tijdschrift Voor Strafrechtspleging*, 104(1), 50-60. doi:10.5553/PROCES/016500762025104001006

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4283416>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Een sociaal, veilig, gezond en activerend leefklimaat in detentie

Paul Nieuwbeerta, Hanneke Palmen, Francesca van Ravenstein & Sophie Martens*

1. Inleiding

Mensen die tijd hebben doorgebracht in meerdere gevangenissen, kunnen vaak levendige beschrijvingen geven van belangrijke verschillen tussen en binnen penitentiële inrichtingen (PI's). Voor mensen die meerdere gevangenissen hebben bezocht – als gedetineerde, bezoeker, medewerker of onderzoeker – is het intuïtief vaak duidelijk dat elke gevangenis een eigen sfeer en leefklimaat heeft. Onder leefklimaat wordt ruwweg verstaan 'die aspecten van het onvrijwillig residentieel verblijf in justitiële inrichtingen die van invloed zijn op het welbevinden en/of gedrag van de ingesloten tijdens en na afloop van het verblijf'.¹

Het leefklimaat in gevangenissen of gevangenisafdelingen wordt wereldwijd als zeer relevant beschouwd in het beheer en de organisatie van gevangenissen. Ten eerste benadrukken nationale en internationale mensenrechtenorganisaties het belang van een humane behandeling van mensen wier vrijheid is ontnomen.² Ten tweede heeft het gevangenis-klimaat aandacht gekregen omdat wetenschappelijk onderzoek aantoonde dat een beter gevangenis-klimaat samenhangt met een beter welzijn en met gedrag van gedetineerden tijdens detentie. Positieve individuele percepties van het gevangenis-klimaat zijn gerelateerd aan een beter welzijn en mentale gezondheid,³ minder wangedrag en minder agressie.⁴ Daarnaast vertonen mensen in gevangenissen met een beter klimaat minder geestelijke gezondheids-

* Prof. Paul Nieuwbeerta is hoogleraar Criminologie bij het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden. Dr. Hanneke Palmen is universitair hoofddocent criminologie bij het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden. Francesca van Ravenstein is promovenda bij het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden. Sophie Martens is promovenda bij het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden.

- 1 M. Boone, M. Althoff & F. Koenraadt, *Het leefklimaat in justitiële inrichtingen*, Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum 2016.
- 2 A.C. Bouloukos & B. Dammann, 'The United Nations and the Promotion of Prison Standards', in: *Imprisonment Today and Tomorrow*, Brill Nijhoff 2001, p. 756-774; D. Van Zyl Smit, 'Regulation of Prison Conditions', *Crime and Justice* 2010, 1, p. 503-563.
- 3 L.C. Gonçalves e.a., 'A longitudinal study of mental health symptoms in young prisoners: exploring the influence of personal factors and the correctional climate', *BMC Psychiatry* 2016, 1, p. 91; E.F.J.C. van Ginneken e.a., 'Bearing the weight of imprisonment: The relationship between prison climate and well-being', *Criminal Justice & Behavior* 2019, 10, p. 1385-1404.
- 4 A.Q. Bosma e.a., 'Examining Prisoner Misconduct: A Multilevel Test Using Personal Characteristics, Prison Climate, and Prison Environment', *Crime & Delinquency* 2020, 4, p. 451-484; C.G. Long e.a., 'Social climate along the pathway of care in women's secure mental health service: Variation with level of security, patient motivation, therapeutic alliance and level of disturbance', *Criminal Behaviour and Mental Health* 2011, 3, p. 202-214; P. van der Helm e.a., 'Group climate, personality, and self-reported aggression in incarcerated male youth', *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* 2011, 1, p. 23-39.

problemen en vinden er minder suïcides plaats.⁵ Bovendien wordt aangenomen dat een beter leefklimaat ook indirect van invloed kan zijn op het welzijn van gedetineerden. Zo wordt verondersteld dat een beter klimaat samenhangt met de effectiviteit van gezondheids- en onderwijsprogramma's in de gevangenis.⁶ Ten derde wordt het gevangensklimaat verondersteld samen te hangen met resultaten bij vrijlating en kan het daarom zelfs worden gezien als een instrument om de re-integratie van ex-gedetineerden in de samenleving na hun vrijlating te bevorderen en het niveau van recidive te verlagen.⁷

Aandacht voor een goed leefklimaat binnen gevangenissen is kortom belangrijk vanuit humaan oogpunt, maar ook vanwege zijn potentiële bijdrage aan een veiligere en gezondere omgeving binnen de muren en – na uitstroom – in de samenleving.

De Life in Custody-studie heeft sinds 2017 het doel om het leefklimaat in Nederlandse gevangenissen te monitoren. In dit artikel wordt een vernieuwde theoretische onderbouwing gepresenteerd voor het definiëren en operationaliseren van het leefklimaat in penitentiaire instellingen.

2. Het meten van het leefklimaat in gevangenissen

In de loop der tijd hebben gevangenisonderzoekers diverse instrumenten ontwikkeld om de verschillende aspecten van het gevangensklimaat te meten.⁸

Zo ontwikkelde Moos (1974) de Correctional Institutions Environment Scale (CIES),⁹ een pioniersinstrument voor het meten van het gevangensklimaat dat tot het begin van deze eeuw veel werd gebruikt. Het gebruik van de CIES is echter in de laatste jaren grotendeels verlaten nadat onderzoekers zorgen hadden geuit over de psychometrische eigenschappen ervan.¹⁰ Als alternatief werd het EssenCES (Essen Climate Evaluation Schema) ontwikkeld,¹¹ dat in verschillende contexten en lan-

5 A. Liebling, 'Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain', *Punishment & Society* 2011, 5, p. 530-550.

6 R. Harding, 'Rehabilitation and prison social climate: Do "What Works" rehabilitation programs work better in prisons that have a positive social climate?', *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 2014, 2, p. 163-175.

7 K.M. Auty & A. Liebling, 'Exploring the Relationship between Prison Social Climate and Reoffending', *Justice Quarterly* 2020, 2, p. 358-381; C.A. Schubert e.a., 'Perceptions of Institutional Experience and Community Outcomes for Serious Adolescent Offenders', *Criminal Justice and Behavior* 2012, 1, p. 71-93; E.F.J.C. van Ginneken & H. Palmen, 'Is there a relationship between prison conditions and recidivism?', *Justice Quarterly* 2022, 1, p. 106-128.

8 A. Liebling, B. Crewe & S. Hulley, 'Conceptualising and Measuring the Quality of Prison Life', in: *The SAGE Handbook of Criminological Research Methods*, Londen: SAGE Publications Ltd. 2012; Boone, Althoff & Koenraadt 2016; R.H. Moos, *The Correctional Institutions Environment Scale Manual*, Consulting Psychologists Press 1974.

9 Moos 1974.

10 M. Tonkin, 'A Review of Questionnaire Measures for Assessing the Social Climate in Prisons and Forensic Psychiatric Hospitals', *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2016, 12, p. 1376-1405; A. Liebling & H. Arnold, *Prisons and Their Moral Performance: A Study of Values, Quality, and Prison Life*, Oxford University Press 2004.

11 N. Schalast e.a., 'EssenCES, a short questionnaire for assessing the social climate of forensic psychiatric wards', *Criminal Behaviour and Mental Health* 2008, 1, p. 49-58.

den is gebruikt.¹² De EssenCES werd oorspronkelijk ontworpen voor forensisch psychiatrische afdelingen, maar is recent aangepast voor algemene gevangenisbevolkingen, en voorlopige bewijzen suggereren dat de psychometrische eigenschappen van het instrument stabiel zijn in beide settings.¹³ Als kort instrument van vijftien items beoordeelt de EssenCES het sociale klimaat in de gevangenis op drie aspecten: het instrument meet of het klimaat als veilig, ondersteunend en samenhangend wordt ervaren. In nog recentere jaren werd een instrument ontwikkeld dat een breder scala aan domeinen van het gevangensklimaat omvat, namelijk de MPQL (Measuring Quality of Prison Life).¹⁴ De MQPL is echter niet geconcepieerd als een psychometrisch instrument, en onderzoek dat ervan gebruikmaakt heeft doorgaans de nadruk gelegd op 'geïntegreerde' benaderingen, waarin kwantitatieve bevindingen slechts worden gebruikt als ondersteunend hulpmiddel naast meer kwalitatieve benaderingen.¹⁵

Voortbouwend op de criminologische literatuur en de hiervoor besproken al eerder ontwikkelde instrumenten voor het meten van leefklimaat in detentie hebben Nederlandse onderzoekers die de Life in Custody-studie uitvoeren een klein decennium geleden de Prison Climate Questionnaire (PCQ) ontwikkeld.¹⁶ De PCQ is een langer instrument dan de EssenCES en beoordeelt het gevangensklimaat op een meer omvattende manier. Drie van de schalen in de PCQ – relaties tussen gedetineerden, relaties met personeel en veiligheid – zijn nauw verwant aan de sociale klimaatdimensies van de EssenCES. Daarnaast brengt de PCQ ook percepties en ervaringen van gedetineerden in kaart over onder andere omstandigheden waarin ze verblijven, waaronder hun toegang tot en tevredenheid met voeding, bezoek, gezondheidszorg en rehabilitatie- en recreatieve activiteiten. Als zodanig biedt de PCQ een uitgebreide beoordeling van het gevangensklimaat die zowel nationale als internationaal vergelijkende gevangenisonderzoekers kan dienen, evenals gevangenisbeheerders die het klimaat in hun gevangenissen willen monitoren.

De PCQ werd voor het eerst gebruikt in de Life in Custody-studie (LIC-studie) van 2017 om de beleving van het leefklimaat van de volledige gevangenisbevolking in

12 K. Howells e.a., 'The EssenCES measure of social climate: A preliminary validation and normative data in UK high secure hospital settings', *Criminal Behaviour and Mental Health* 2009, 5, p. 308-320; A. Day e.a., 'Assessing the social climate of Australian prisons', *Trends & issues in crime and criminal justice* 427, Australian Institute of Criminology 2011; A. Day e.a., 'Assessing the Therapeutic Climate of Prisons', *Criminal Justice and Behavior* 2012, 2, p. 156-168; N. Schalast & J.M. Laan, 'Measuring Social Climate in German Prisons Using the Essen Climate Evaluation Schema', *The Prison Journal* 2017, 2, p. 166-180; J. Siess & N. Schalast, 'Psychometric Properties of the Essen Climate Evaluation Schema (EssenCES) in a Sample of General Psychiatric Wards', *Archives of Psychiatric Nursing* 2017, 6, p. 582-587.

13 Tonkin 2016.

14 Liebling, Crewe & Hulley 2012.

15 F. Neubacher, A. Liebling & D. Kant, 'Same problems, different concepts and language: What happens when prison climate research goes on a journey?', *European Journal of Criminology* 2023, 20(4), p. 1446-1463. B. Crewe et al., 'Nordic penal exceptionalism: A comparative, empirical analysis', *The British Journal of Criminology* 2022, 63(2), p. 424-443.

16 K. Beijersbergen, *Ontwikkeling van de Leefklimaat Vragenlijst Penitentiare Inrichtingen*, Leiden: Leiden University 2016; A.Q. Bosma e.a., 'A New Instrument to Measure Prison Climate: The Psychometric Quality of the Prison Climate Questionnaire', *The Prison Journal* 2020, 3, p. 355-380.

Nederland te monitoren.¹⁷ Op basis van deze afname van de PCQ toonden de onderzoekers van de LIC-studie aan dat de factorstructuur, betrouwbaarheid en validiteit van de PCQ veelbelovend waren en meestal de minimale verwachtingen overtroffen.¹⁸ Bovendien, hoewel de PCQ oorspronkelijk was ontworpen voor gebruik in Nederlandse gevangenissen, zijn de afgelopen jaren verschillende groepen onderzoekers begonnen met behulp van de PCQ het leefklimaat ook in gevangenissen in andere landen te meten.¹⁹ Ook in die onderzoeken bleken de psychometrische kenmerken van de PCQ goed.

3. De PCQ 2.0

Ondanks de hoge kwaliteit van en de goede ervaringen met de PCQ ontstond binnen de LIC-studie recent toch de wens om bij de conceptualisering van het begrip 'leefklimaat' niet alleen aan te sluiten bij de recente wetenschappelijke criminologische literatuur, maar ook een directe koppeling te maken met internationale gevangenisstandaarden en de Nederlandse wetgeving over detentieomstandigheden, om zodoende onderzoeksresultaten van de LIC-studie optimaal in te kunnen zetten in gevangenismanagement, in beleid en in (internationaal) onderzoek naar het leefklimaat in gevangenissen.

Daartoe werden diverse teksten van internationale verdragen en standaarden bestudeerd, waarin de voorwaarden voor een humane detentie zijn vastgelegd, zoals de United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (de Nelson Mandela Rules),²⁰ de United Nations Rules for the Treatment of Prisoners and Noncustodial Measures for Women Offenders (de Bangkok Rules),²¹ de International Covenant on Civil and Political Rights,²² de Convention against Torture and Other Inhuman or Degrading Treatment or Punishment²³ en de European Pri-

17 Deze versie van de PCQ is echter ook gebruikt in de daaropvolgende LIC-studies van 2019 en 2022.

18 A.Q. Bosma e.a. 2020.

19 B. Johnsen & P.K. Granheim, 'Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity', in: T. Ugelvik & J. Dullum (red.), *Penal Exceptionalism? Nordic Prison Policy and Practice*, Taylor & Francis Group 2011, p. 16; E.E. Maes e.a., *Victimisation in prison. A study of victimisation and prison climate dimensions in Belgian prisons*, KU Leuven 2023; Y. Ouaknine, *Prison Climate in Israel*, Antwerpen 2023; B. van Thiem e.a., 'Measuring Prison Climate Across Contexts: Lessons from a US Administration of the Prison Climate Questionnaire', *European Journal of Criminology* 2024.

20 UN General Assembly, United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules): resolution / adopted by the General Assembly, A/RES/70/175, 8 januari 2016, www.refworld.org/legal/resolution/unga/2016/en/119111, geraadpleegd op 1 juli 2024.

21 UN General Assembly, United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-Custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules): note / by the Secretariat, A/C.3/65/L.5, 6 oktober 2010, www.refworld.org/reference/themreport/unga/2010/en/79245, geraadpleegd op 1 juli 2024.

22 UN General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171, 16 december 1966, www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703, geraadpleegd op 1 juli 2024.

23 UN General Assembly, Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, United Nations, Treaty Series, vol. 1465, p. 85, 10 december 1984, www.refworld.org/legal/agreements/unga/1984/en/13941, geraadpleegd op 1 juli 2024.

son Rules.²⁴ Daarnaast werden de belangrijkste voorwaarden waaraan detentieomstandigheden in Nederland moeten voldoen in kaart gebracht, zoals onder andere vastgelegd in de Penitentiaire beginselenwet²⁵ en het Toetsingskader doorlichtingen penitentiaire inrichtingen²⁶ van de Inspectie en Justitie en Veiligheid. Deze voorwaarden zijn samengevat in het *Bajesboek. Een handboek voor gedetineerden en hun hulpverleners*.²⁷

Gecombineerd met kennis uit de criminologische literatuur – en geïnspireerd op vergelijkbaar werk door de onderzoekers van Prison Insider,²⁸ die recent met de Prison Life Index²⁹ een instrument hebben ontwikkeld om verschillen in gevangenisomstandigheden tussen landen te meten³⁰ – resulteerde deze lezing in de conclusie dat een goed leefklimaat in gevangenissen inhoudt dat er (minimaal) sprake moet zijn van een (1) sociale, (2) veilige, (3) gezonde en (4) activerende leefomgeving.³¹ Het bewaken en bevorderen van de kwaliteit van de leefomgeving op elk van deze vier hoofddomeinen is de primaire taak van de politiek beleidsinstanties en organisaties die gevangenisstraffen uitvoeren.

Dit heeft geleid tot het ontwikkelen van een geactualiseerde versie van de PCQ: de PCQ 2.0.³² In totaal meet de PCQ 2.0 de vier hoofddomeinen en zestien subdomeinen in 81 items en is voor het eerst gebruikt in de LIC 2024. De resultaten van het onderzoek waarbij de PCQ 2.0 voor het eerst is gebruikt, worden beschreven in het volgende nummer van *PROCES*. In dit artikel bespreken we eerst het theoretisch kader dat gebruikt is bij het ontwikkelen van de geactualiseerde vragenlijst, waarbij vier hoofddomeinen van het leefklimaat worden onderscheiden: een sociale, veilige, gezonde en activerende leefomgeving.

- 24 Council of Europe, Promoting more humane and socially effective penal sanctions. Revised European Prison Rules: New guidance to prison services on humane treatment of prisoners, 2020, <https://search.coe.int/cm?i=09000016809ee581>, geraadpleegd op 18 oktober 2024.
- 25 Penitentiaire Beginselenwet, 1 oktober 2022, geraadpleegd van [wetten.nl](https://wetten.overheid.nl/BWBR0009709) - Regeling - Penitentiaire beginselenwet - BWBR0009709 (overheid.nl), <https://wetten.overheid.nl/BWBR0009709/2022-10-01>, geraadpleegd op 1 juli 2024.
- 26 Inspectie Veiligheid en Justitie, *Toetsingskader Doorlichtingen penitentiaire inrichtingen*, 5 februari 2015, geraadpleegd op 7 juli 2024 www.inspectie-jenv.nl [geraadpleegd op 7 juli 2024].
- 27 G. de Jonge, H. Cremers & J. Serrarens, *Bajesboek. Handleiding voor gedetineerden en hun hulpverleners*, Boom 2022.
- 28 Prison Insider, *The information network on prisons in the world* (n.d.), geraadpleegd op 18 oktober 2024 van www.prison-insider.com/en.
- 29 *What is the Prison Life Index and what is its purpose?* (n.d.), Prison Insider, geraadpleegd op 18 oktober 2024 van www.prison-insider.com/en/comparer/prison-life-index.
- 30 L. Martin-Moro, M. Öztürk & F. Laufer, *Modelling the Prison Life Index with Value Focused Thinking Methodology*, Prison Insider (Working paper: ffhal-03851980f) 2022; L. Martin-Moro F. Laufer & M. Öztürk Escoffier, 'Mesurer le respect des droits fondamentaux : Intérêt et défis – l'exemple du projet de Prison Life Index', *Revue interdisciplinaire d'études juridiques* 2023, 2, p. 165-188.
- 31 De voornaamste aanpassingen ten opzichte van de originele PCQ betroffen (a) het toevoegen van subschalen over 'media toegang', 'duidelijke regels', 'klachtenafhandeling' en 'leefomstandigheden/hygiëne', (b) het weglaten van vijf items over individuele ervaringen over bezoek, (c) het weglaten van referenties naar 'de gevangenis' of 'afdeling' in de items, en (d) het aanpassen van de volgorde van vragenblokken in de vragenlijst.
- 32 Waarbij we ook de aanbevelingen gedaan in het artikel van Van Thiem 2024 hebben verwerkt.

4. Een sociaal, veilig, gezond en activerend leefklimaat

4.1 Een sociaal leefklimaat

Het eerste leefklimaatdomein betreft de sociale omgeving van gedetineerden. Daarmee worden zowel contacten binnen de PI (met medewerkers en medegedetineerden) als contacten met de buitenwereld bedoeld (sociale netwerk en media). Binnen de inrichting zijn allereerst de *relaties die gedetineerden hebben met het gevangenispersoneel* belangrijk voor hun perceptie van het leefklimaat.³³ Gedetineerden zijn afhankelijk van het gevangenispersoneel voor instrumentele zaken, zoals het regelen van bepaalde goederen en diensten. Daarnaast is het personeel hun eerste aanspreekpunt als het gaat om het verkrijgen van privileges en autonomie. Een sociaal leefklimaat wordt gedefinieerd door vriendelijke en toegankelijke PI-medewerkers, die gedetineerden kunnen motiveren en stimuleren om deel te nemen aan de dagelijkse activiteiten en op een prettige en professionele wijze met gedetineerden praten wanneer zij zich niet fijn voelen.

Ook de *relaties tussen gedetineerden onderling* vormen een belangrijk element van een sociaal leefklimaat.³⁴ Recent onderzoek laat zien dat relaties tussen gedetineerden lijken op vriendschapsnetwerken buiten de gevangeniscontext.³⁵ Deze relaties kunnen wellicht zelfs deels in dezelfde sociale behoeften voorzien als vriendschappen buiten detentie, waarin mensen bijvoorbeeld emotionele en instrumentele steun bij elkaar vinden. Een sociaal leefklimaat is daarom een klimaat waarin gedetineerden onderling respectvol met elkaar omgaan en rekening houden met elkaar. Nieuwe gedetineerden worden makkelijk in de groep geaccepteerd, en gedetineerden kunnen onderling goed met elkaar opschieten en helpen en steunen elkaar waar nodig.

Naast de contacten binnen de inrichting zijn ook contacten met de buitenwereld van groot belang voor het sociale leefklimaat van gedetineerden. Uit onderzoek is bekend dat het contact met het eigen sociale netwerk – bijvoorbeeld het gezin, familieleden en vrienden – van groot belang is.³⁶ In Nederland kunnen gedetineerden, in zeer beperkte mate, contact hebben met hun sociale netwerk via bezoek en/of telefonisch of e-mailcontact. Recent onderzoek naar gevangenisbezoek laat zien dat betere *bezoekfaciliteiten* en een hogere frequentie en betere beleving van bezoek de ‘pains of imprisonment’ verzachten.³⁷ Een sociaal leefklimaat betekent dan ook dat gedetineerden mogelijkheden hebben om contact te onderhouden met hun sociale netwerk buiten, en dat er prettige en kindvriendelijke bezoekenruimtes en gun-

33 K.A. Beijersbergen e.a., ‘Procedural justice and prisoners’ mental health problems: A longitudinal study’, *Criminal Behaviour and Mental Health* 2014, 24, p. 100-112.

34 C.H. Lindquist, ‘Social integration and mental well-being among jail inmates’, *Sociological Forum*, 2000, 15, p. 431-455.

35 M. Sentse e.a., ‘Social Organization in Prison: A Social Network Analysis of Interpersonal Relationships among Dutch prisoners’, *Justice Quarterly* 2019, 6, p. 1047-1069.

36 M.L. Berghuis, *Receiving visits in Dutch prisons. A study on the determinants and consequences of prison visitation* (diss. Leiden University), Institution Repository of Leiden University 2022.

37 K. De Claire & L. Dixon, ‘The Effects of Prison Visits From Family Members on Prisoners’ Well-Being, Prison Rule Breaking, and Recidivism: A Review of Research Since 1991’, *Trauma Violence & Abuse* 2017, 2, p. 185-199.

stige bezoekmogelijkheden zijn (zowel qua frequentie als duur). Daarnaast komt het sociale leefklimaat ten goede als PI-medewerkers op een prettige manier met bezoekers omgaan en er ruime(re) mogelijkheden zijn voor fysiek contact tussen gedetineerden en bezoekers tijdens het bezoekuur.

Contact met de buitenwereld verloopt uiteraard niet alleen via persoonlijk contact. Ook de mate waarin gedetineerden *toegang tot media* hebben, bepaalt in hoeverre zij contact en verbinding met de samenleving hebben. In die zin zorgt een goede toegang tot radio, tv, internet, kranten, tijdschriften en boeken eveneens voor een beter sociaal leefklimaat.

Concluderend wordt een sociaal leefklimaat bepaald door de contacten die gedetineerden tijdens hun detentie hebben met medewerkers, medegedetineerden en hun sociale netwerk, en door de mate waarin zij toegang hebben tot de media.

4.2 Een veilig leefklimaat

Het tweede leefklimaatdomein heeft betrekking op een veilige omgeving. Het bieden van veiligheid is als vanzelfsprekend een kerntaak voor gevangenis. Allereerst is het daarbij van belang dat er *duidelijke regels* zijn over waar gedetineerden zich aan dienen te houden, en regels over waar gedetineerden recht op hebben tijdens hun detentie. Voor een veilig leefklimaat is het daarbij van belang dat die regels niet alleen bestaan, maar ook dat deze voor iedereen bekend, helder en eenduidig zijn. Het leefklimaat is dus veiliger naarmate gedetineerden meer en beter begrijpbare informatie over hun rechten en plichten krijgen (bijvoorbeeld doordat duidelijke samenvattingen van de PI-huisregels op iedere cel aanwezig zijn). Ook wordt het leefklimaat als veiliger ervaren wanneer na overtreding van regels eerst met gedetineerden gesproken wordt en eventuele straffen en maatregelen helder en schriftelijk worden medegedeeld.

Daarmee samenhangend is het ook van belang dat voor gedetineerden goede mogelijkheden bestaan om in beklag te gaan als ze menen dat ze niet goed bejegend of behandeld zijn en/of dat hun rechten niet zijn gerespecteerd. Een goede kwaliteit van de *afhandeling van klachten* is een essentiële voorwaarde voor een veilig leefklimaat. Voor een veilig leefklimaat is het van belang dat de beklagcommissie³⁸ goed bereikbaar is en klachten snel en serieus in behandeling worden genomen.

Ook is een goede en *rechtvaardige bejegening door gevangenispersoneel* van belang voor de ervaren veiligheid van gedetineerden in penitentiaire inrichtingen. Uit eerder onderzoek weten we dat goede relaties tussen gedetineerden en personeel worden gekenmerkt door respectvol en rechtvaardig gebruik van autoriteit, en dat deze benadering een positief effect heeft op de ervaren veiligheid van bewoners.^{39,40} Het leefklimaat in een PI wordt daarom als veiliger gezien naarmate medewerkers gedetineerden eerlijker en rechtvaardiger behandelen, hun beslissingen beter uitleggen, gedetineerden met meer respect behandelen en gedetineerden beter de

38 www.commissievantoezicht.nl/commissie/.

39 K. Beijersbergen, *Procedural justice in prison: a study on determinants and consequences of a procedurally just treatment of prisoners* (diss. Vrije Universiteit Amsterdam), Research Portal of Vrije Universiteit Amsterdam 2014.

40 C. Ryan & M. Bergin, 'Procedural Justice and Legitimacy in Prisons: A Review of Extant Empirical Literature', *Criminal Justice and Behavior* 2022, 2, p. 143-163.

mogelijkheid geven om eerst hun mening te geven voordat ze een beslissing nemen.

Naast de hiervoor besproken subdomeinen is ook de algemene *perceptie van veiligheid* in detentie belangrijk voor de beleving van het leefklimaat. Zo zijn het ervaren van geweld en de angst voor slachtofferschap in eerder onderzoek gerelateerd aan een lager welzijn van gedetineerden.⁴¹ Een veilig leefklimaat wordt dan ook gedefinieerd door een omgeving waarin gedetineerden zich veilig voelen, zich niet bedreigd voelen en niet bang zijn voor medegedetineerden en/of PI-medewerkers. Samenvattend zijn er in een veilig leefklimaat duidelijke en eenduidige regels die begrijpelijk gecommuniceerd worden, worden klachten op een goede manier afgehandeld, worden gedetineerden op een rechtvaardige manier bejegend, en voelen gedetineerden zich veilig.

4.3 Een gezond leefklimaat

Een gezonde omgeving is een derde belangrijk leefklimaatdomein. Uit bestudering van de nationale en internationale verdragen en wetgeving blijkt dat een gezonde omgeving gedefinieerd wordt door vier kernelementen. Een eerste basis voor een gezonde leefomgeving wordt gevormd door goede *omstandigheden voor de nachtrust*. In een gezond leefklimaat wordt de slaap van gedetineerden zo min mogelijk verstoord (bijvoorbeeld door geluidsoverlast) en zijn de overige slaapomstandigheden (bijvoorbeeld het matras en/of de temperatuur), prettig.

Een ander aspect van een gezonde omgeving betreft *de hygiëne* in de inrichting. Het leefklimaat wordt als gezond beschouwd wanneer de cellen en de lucht- en sportplaatsen goed onderhouden zijn. Daarnaast zijn adequate mogelijkheden om te douchen (ook na het sporten) en goede voorzieningen om kleding te (laten) wassen ook bevorderlijk voor een goede hygiëne en daarmee voor een gezondere leefomgeving.

Binnen de gevangenis muren vormen ook de faciliteiten voor een goede *voeding* een belangrijke pijler voor een gezonde leefomgeving.⁴² Een goede kwaliteit van het door de inrichting aangeboden voedsel (bijvoorbeeld de kant-en-klaarmaaltijden) is uiteraard belangrijk, maar ook ruimere mogelijkheden om zelf te koken dragen bij aan een gezonder leefklimaat. Zeker voor gedetineerden die zelf koken is de kwaliteit van de winkel in de inrichting van belang. Een winkel die een grote verscheidenheid aan goede (bijvoorbeeld verse of gezonde), betaalbare producten verkoopt, draagt bij aan gezondere leefomstandigheden.

Daarnaast vormt uiteraard de kwaliteit van de *gezondheidszorg* een belangrijke bijdrage aan een gezonde omgeving. Zodra personen in detentie komen, wordt de gezondheidszorg niet meer verleend door de eigen artsen en hulpverleners die voorafgaand aan de detentieperiode voor personen zorgden. Tijdens detentie wordt justitie verantwoordelijk voor die zorg, en wijst justitie speciale zorgverleners aan om de gezondheidszorg in PI's te verlenen. Vanzelfsprekend is de gezondheidszorg beter naarmate gedetineerden betere toegang tot de medische zorg heb-

41 Van Ginneken e.a. 2019.

42 A. Smoyer, 'Food in Correctional Facilities: A Scoping Review', *Appetite* 2019, 141; A.-S. Vanhouche, *Prison food. Identity, meaning, practices, and symbolism in European prisons*, Palgrave Macmillan 2022.

ben, medische problemen beter worden behandeld en de verpleegkundige, huisarts, tandarts en psycholoog die door de inrichting daarvoor zijn aangewezen beter werk leveren.

Concluderend bestaat een gezond leefklimaat uit goede omstandigheden voor de nachtrust, een hygiënische leefomgeving, goede voeding en een goede kwaliteit van de gezondheidszorg.

4.4 Een activerend leefklimaat

Het vierde leefklimaatdomein in detentie heeft betrekking op een activerende omgeving. Een belangrijk onderdeel van een dergelijke activerende omgeving is – binnen de randvoorwaarden van een vrijheidsbeperkende sanctie – het geven van zo veel mogelijk *autonomie* aan gedetineerden. Aangezien autonomie een fundamentele menselijke behoefte is, wordt het gebrek aan autonomie dat een gevangenisstraf logischerwijs met zich meebrengt gezien als een ‘pain of imprisonment’.⁴³ Ondanks de vrijheidsbeperkende aard van de gevangenisstraf kan in gevangenis- sen toch sprake zijn van verschillen in de mate van de ervaren autonomie door ge- detineerden. Zo ervaren gedetineerden in de minder zwaar beveiligde regimes bij- voorbeeld een grotere mate van autonomie dan in de zwaarder beveiligde regimes.⁴⁴ Maar ook in reguliere regimes kan de mate van autonomie verschillen, afhankelijk van of gedetineerden bijvoorbeeld een cel delen, een sleutel van hun eigen cel heb- ben of een stem hebben in de samenstelling van hun dagprogramma. Doorgaans wordt in onderzoek gevonden dat een grotere mate van autonomie samenhangt met een positievere beleving van het leefklimaat en met een hoger welzijn van ge- detineerden.⁴⁵ Hoe meer gedetineerden zelf kunnen bepalen en beslissen over za- ken die zij belangrijk vinden, hoe meer ze gestimuleerd worden om dingen zelf te regelen, en hoe meer bewegingsvrijheid zij hebben, hoe meer activerend hun leef- klimaat is.

Samen met het geven van autonomie is ook het hebben van een zinvol *dagprogram- ma* een belangrijk onderdeel van een activerend leefklimaat. Een zinvol dagpro- gramma kan zorgen voor een betere re-integratie in de samenleving na vrijlating en voor verminderde risico’s op recidive.⁴⁶ In een zinvol dagprogramma bereiden gedetineerden zich voor op de periode na vrijlating. Een activerend leefklimaat heeft een dagprogramma dat omvangrijk, interessant en afwisselend is, en gericht is op het leren van nuttige vaardigheden.

Natuurlijk kunnen bepaalde concrete *activiteiten* er ook aan bijdragen dat het leef- klimaat activerend is – dat wil zeggen meehelpen aan het bevorderen van re-inte- gratie na detentie. Een goed dagprogramma helpt om verveling tegen te gaan, maar kan ook bijdragen aan ‘normalisatie’ en de voorbereiding op het leven na de-

43 G.M. Sykes, *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1974 [1958].

44 E. de Jong e.a., *Landelijke rapportage onderzoek leefklimaat 2019*, Universiteit Leiden 2020.

45 De Jong, Willems & Van Burik 2015; J. van der Kaap-Deeder e.a., ‘Choosing when choices are limited: The role of perceived afforded choice and autonomy in prisoners’ well-being’, *Law and Human Behavior* 2017, 6, p. 567-578.

46 G. Duwe & S. McNeeley, ‘The Effects of Prison Labor on Institutional Misconduct, Postprison Employment, and Recidivism’, *Corrections* 2017, 2, p. 89-108.

tentie.⁴⁷ Zo kunnen sommige activiteiten en banen in de gevangenis ervoor zorgen dat gedetineerden vaardigheden ontwikkelen en dat zij kunnen oefenen met verantwoordelijkheid nemen. Een activerende leefomgeving kenmerkt zich in ons onderzoek door adequate en voldoende activiteiten tijdens recreatie, sport, arbeid, luchten en geestelijke verzorging. Deze activiteiten kunnen immers een positieve identiteit versterken of aanwakkeren.

Tot slot dragen ook specifieke *re-integratieactiviteiten* bij aan een activerend leefklimaat in detentie en daarmee aan een betere re-integratie na vrijlating. Een activerend leefklimaat zorgt ervoor dat gedetineerden zich goed kunnen voorbereiden op hun terugkeer in de samenleving, dat ze – indien nodig – extra begeleiding daarvoor krijgen en dat ze dingen leren die hen na vrijlating zouden kunnen helpen om het ‘rechte pad’ te kiezen. In een activerend leefklimaat motiveren medewerkers gedetineerden bovendien om plannen te maken voor hun periode na detentie. Samenvattend is een activerend leefklimaat een leefklimaat waarin autonomie gestimuleerd wordt, waarin een omvangrijk en stimulerend dagprogramma wordt aangeboden, waarin zinvolle activiteiten aangeboden worden en waarin gedetineerden voldoende mogelijkheden en begeleiding krijgen om zich voor te bereiden op hun re-integratie.

4.5 Onderlinge samenhang tussen de leefklimaatdomeinen

De vier leefklimaatdomeinen zijn afzonderlijk belangrijk, maar hangen eveneens sterk met elkaar samen. Zo kunnen gevangenisvariëten in de mogelijkheden voor gedetineerden om zelf eten te bereiden, wat samenhangt met de mate van autonomie die gedetineerden ervaren. Op dezelfde manier kunnen sportactiviteiten een gezond leefklimaat stimuleren en tegelijkertijd bijdragen aan een activerend leefklimaat.⁴⁸

Desondanks is het van belang om de verschillende leefklimaatdomeinen te onderscheiden – zeker omdat ze verschillende determinanten, maar vooral ook verschillende consequenties hebben. Zo zal een activerende omgeving waarschijnlijk relatief meer bijdragen aan een betere resocialisatie na detentie dan een veilige omgeving. Bovendien zal een veilige omgeving relatief meer bijdragen aan het verminderen van de kansen op slachtofferschap in detentie dan andere leefklimaatdomeinen.

5. Tot slot

In dit artikel is het theoretisch kader besproken dat gebruikt is bij het ontwikkelen van de PCQ 2.0, een geactualiseerde vragenlijst naar het leefklimaat in gevangenis. De vragenlijst vindt in de huidige vorm aansluiting bij zowel internationale gevangenisstandaarden als Nederlandse wet- en regelgeving over detentieomstan-

47 J. van de Rijt, E.F.J.C. van Ginneken, & M.M. Boone, ‘Normalisation by default and normalisation by design: A systematic review of empirical studies on the normalisation of prison life’, *Incarceration* 2023, 4.

48 R. Meek & G. Lewis, ‘The role of sport in promoting prisoner health’, *International Journal of Prisoner Health* 2012, 3/4, p. 117-130.

Paul Nieuwbeerta, Hanneke Palmen, Francesca van Ravenstein & Sophie Martens

digheden en de recente wetenschappelijke literatuur. Middels de PCQ 2.0 wordt de beleving van gedetineerden op vier hoofddomeinen van het leefklimaat gemeten: een sociale, veilige, gezonde en activerende leefomgeving. De PCQ 2.0 is voor het eerst afgenomen in de laatste meting – voorjaar 2024 – van de Life in Custody-studie, waarin alle volwassen gedetineerden in Nederlandse penitentiaire inrichtingen gevraagd is hun beleving van het leefklimaat op deze vier domeinen weer te geven. De resultaten van die studie worden beschreven in het volgende nummer van *PROCES*.⁴⁹

49 H. Palmen e.a., 'De beleving van een sociaal, veilig, gezond en activerend leefklimaat in detentie. Resultaten van de Life in Custody Study 2024', *PROCES* 2025 (in druk).